

איך הגיע נזיר ברהמיני ללבוב

סיפורו המרתק של המשכיל היהודי נפתלי מנדל שור, שניסה באמצע המאה ה-19 להציג את ההגות ההודית הקדומה לפני הקורא העברי

10.06.2016 09:08

[יעקב שביט](#)

מנין ולמה הגיע "נזיר ברהמיני" לספר עברי שיצא לאור בלבוב?

על השאלה הזאת השיב בדברים נמלצים נפתלי מנדל שור (1806-1883), עיתונאי וסופר מברודי, ב"מבוא קטן" שהקדים לספרו "משאת נפש והוא מְשָׁלִי בְּרִכְמֵן נזיר הודו", שראה אור בלמברג (לבוב) בשנת 1867. הספר הזה בא, לדברי שור, "להורות לאדם מעגלי מוסר חכמה ומישרים."

"הנה הבאתי לכם אחד נזירי ארץ הקדם ומלא חכמת קדם, לשעשע אתכם באמרי פיו ולהביא לכם רוחו רוח חכמה ודעת. ולמדתי את לשונו לדבר בלשון העברי הצח והנשגב למען יערב עליכם שיחו ומתק שפתיו ינעם לחככם. אֶחָלִי! קְדָמוּ נָא פְּנֵי בְּכָבוֹד וְיִקָּר וְאֵל תַּחֲרָצוּ עָלַי מִשִּׁפְט־גְּאֻנָּה אוֹ שֵׁאֲט־נֶפֶשׁ בְּטָרֵם שִׁמְעֵתֶם אֶת כָּל מַלְיוֹ הַנֶּאֱמָרִים בְּרוֹמְמוֹת־צִדֵּק וּבְנִשְׁגָבוֹת מִיִּשְׂרָאֵל. אִז תְּבִינּוּ וְתִדְעוּ כִּי רוּחַ ד' דְּבָר בּוֹ, וְאֲשֶׁרִי אָדָם שׁוֹמֵעַ לוֹ וּמִיִּשְׂרָאֵל אֶרְחוּ עַל־פִּי מוֹעֲצוֹתָיו."

"ואתה נזיר עֵמֶךְ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מִמַּחֲשָׁכֵי הָעֵתִים וּמֵעֶרְפְּלֵי דוֹרוֹת עוֹלָמָם! עֲדָה נָא גֵאוֹן חֲכַמְתְּךָ, וְהִגְלָה לְעַמִּי וּלְבַחֲרֵי מִשְׁכִּילֵיוּ בְּעִנְיַת צִדְקָךָ, וְיִכִּירוּ וְיִדְעוּ כִּי גַם בְּדוֹרוֹתֶיךָ דוֹרוֹת הַיְלָדוֹת לְבְנֵי הָאָדָם נִמְצְאוּ בְּעַמְךָ חֲכַמֵּי־לֵב יְדִידֵי חֲכָמָה וְדַעַת צִדֵּק וּמִשְׁפָּט וּמִיִּשְׂרָאֵל."

טקס הינדי בפסטיבל עשרת הימים הנחוג ברחבי הודו. "גם בקצוני ארץ ובאיים רחוקים יהולל שם י"י, ואותו יעבודו ובחכמה ומוסר יִדְקְקוּ" צילום: אייפי

במבוא הקצרצר שכתב לספר ציין שור כי "משאת נפש" "נעתק זה מאה שנה משפת הודו לבריטנית, וזה ל' שנה [תורגם] מבריטנית לאשכנזית". הדברים האלה הוליכו אותי תחילה להניח שמדובר ב"בהגווד־גיטא": דיאלוג בין קרישנה וארג'ונה — חלק מהאפוס "מֶהֶבְהֵרְטָה". ההנחה הזאת התבססה על כך ש"משאת נפש" הופיע כמאה וארבעים שנה אחרי הופעתו בשנת 1785 של התרגום הראשון לאנגלית מן הסנסקריט ("השפה העתיקה של הברהמינים", בלשונו של שור).

המתרגם, צ'רלס וילקינס, היה מלומד, בלשן ומתרגם שהתגורר בהודו בשנים 1770-1786, והתרגום נתמך על ידי וורן הסטינגס, המושל הבריטי של הודו משנת 1772, ויצא לאור על ידי חברת הודו המזרחית. במכתב למנהל החברה בלונדון תיאר הסטינגס את הספר כ"אחת מן היצירות המוזרות שהוצגו אי־פעם לעולם הספרות", ואילו וילקינס ראה בתרגום תרומה להרחקת ההינדואיזם מן הדימוי שלו כמייצג את ה"פוליתאיזם של הוודות."

ואכן התרגום הזה היה חלק מהגילוי הבריטי של ההינדואיזם במאה ה-18, שעד אז הצטייר בספריהם של נוסעים ומיסיונרים כעבודת אלילים עתירה בדעות קדומות. הספר שינה את דימויו של ההינדואיזם במערב, שמצא עכשיו בספר אֵל פרסונלי ושיח של דבקות.

ב-1792, כשבע שנים אחרי הופעת התרגום האנגלי, פירסם י"ג הרדר את ה"מחשבות של אחד הברהמינים" — הפרק השביעי בחלק הרביעי של האסופה "דפים פזורים" שכלל כ-50 בתי שירה. הרדר הציע לקוראיו לקרוא את היצירה ההינדואית ללא דעה קדומה, ואף שלא מדובר

ביצירה ספרותית גדולה, כתב, אפשר ללמוד ממנה מהו ה"טעם המזרחי"; ואם יעלה מהספר "ריח חריף מדי", הוסיף, הרי זה ריח של "צמח הודי."

נפתלי מנדל שור

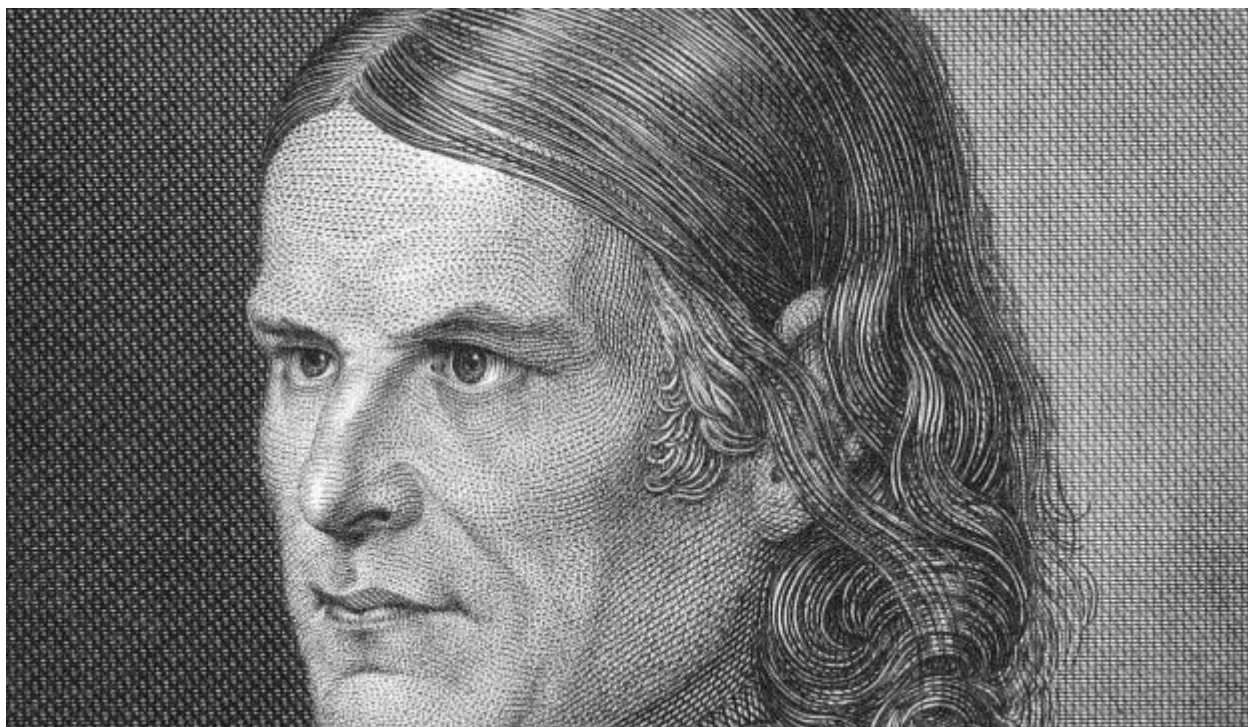
ואולם, התברר כי ספרו של שור לא נסמך על הספר הזה וגם לא על התרגום שלו משנת 1802 של פרידריך מאייר, (Majer) תלמידו של הרדר, שהשפיע על שופנהאואר, או על התרגום של פרידריך שלגל מסנסקריט ללטינית. השוואת הספר של שור עם תרגומי הבהגווד-גיטא גילתה שהוא נסמך על ספרו של המשורר המתרגם האוריינטליסט והפוליגלוט הגרמני פרידריך ריקרט (1788-1866), מי ששיריו הולחנו על ידי גדולי המלחינים — שוברט, שומן, ברהמס ועוד — ובהם נזכיר רק את המחזור "שירים על מות ילדים" של מאהלר.

ספרו של ריקרט נקרא *Die Weisheit des Brahamanen, Ein Lehergedicht in Bruckstucken 1836-1839*, — *Ein indischer Brahman*, ברהמין הודי אחד" — ככ"ף, וכך הגיע לברכמן, שהפך ל"נזיר הודו".

שור ידע על העניין הרב שגילה המערב בספרות ההודית ובכללה ההינדואית, אבל קרוב לוודאי שבמלאכת התרגום-עיבוד ראה עצמו אולי ממשך מסורת ארוכה של שאילה ועיבוד של ספרות מוסר ומשלים לעברית שהתחילה כשש מאות שנים קודם לכן, כבר בראשית המאה ה-13, כשהופיעה הגירסה העברית הראשונה ליצירה "פילוסופית" הודית — הלא הוא העיבוד של אברהם אבן חסדאי מברצלונה לספר "בן המלך והנזיר" (שנקרא אז "רווח והצלה"), על הנסיד סידְהָרְתָא גְאוּטְמָה, "בודהא", שנדפס לראשונה בקונסטנטינופול בשנת 1518 ואחר כך במהדורות

רבות (כולל אחת ביידיש ב-1806). כמו את אֶפְן חסדאי, כך גם את שור הנקחה הרעיון כי בכל הנוגע לכללי מוסר יש לכל הדתות מכנה משותף אוניברסלי.

המו"ל של שור, הרב יוסף כהן־צדק, שהלך בעקבות שור, תיאר את הטקסט כמי שנכתב בידי "אחד מנזירי הודו וחכמיה הנודעים לשם ולתפארת", ספר מלא חוכמה ודעת אלוהים, שכמעט אין דומה להם בכל ספרי המוסר והתבונה שקדמו לה, לבד מספר משלי, "הכתוב ברוח הקדש ומעמקי חכמה והדרת אלוה על פניה."

פרידריך ריקרט

ההוצאה לאור של "משאת הנפש של נזיר ברהמיני", כתב, היא עדות לכך ש"גם בקצוֹי ארץ ובאיים רחוקים יהולל שם י", ואותו יעבודו ובחכמה ומוסר יִדְבְּקוּ". ואולם, איזה צורך יש להביא לקורא העברי "מְנִקָּה מהודו אשר בכנף הארץ"? ואיזה צורך יש בו לקורא היהודי, שבידיו נמצאים ספרי החוכמה של המלך שלמה, ספר המידות של אריסטו, של סעדיה גאון ושל כמה מסופרי ההשכלה? על כך השיב כהן־צדק: אם ילדים קטנים נפלו למשכב, נקראים אליו כמה רופאים, ולא אחד, כדי לאבחן את המחלה ולהציע תרופה. ונכון הדבר שבכל דור הרפואה מתקדמת, אבל דברי חוכמה אינם מאבדים את ערכם. במלים אחרות, יהודי רשאי אפוא להסתמך על "חוכמה זרה" כשהיא מתאימה להשקפת עולמו.

ריקרט לא הקדים מבוא לספרו, וייתכן שבשל כך התייחס שור לספר כאל ספר הינדואי אותנטי, פרי עטו של נזיר ברהמיני. שור גם לא טרח להסביר לקוראיו מהי ברהמיניות ומה טיבו של הטקסט שתירגם.

את המידע על הברהמיניות יכלו הקוראים למצוא בספריו של המשכיל־ההיסטוריון הפורה מווילנה, קלמן שולמן, שבספרו "ארץ הקדם" (1890) הביא, בין היתר, את הסיפור על החכם היווני פירון שהתלווה למסעו של אלכסנדר הגדול להודו ואחר כך ייסד את האסכולה של הסקפטיים, ולדברי שולמן "יצק מים על ידי סוקרטס" ו"שתה לרוויה מבאר חוכמתו", אך השתוקק להגיע לבנרס והתעצב כל ימיו חייו "על אשר לא עלתה בידו ללמוד את חכמת הכהנים הבראהמאנים". לעומת זאת, לפי שולמן, פיתגורס ודמוקריטוס "שמעו מרחוק את חכמות הברהמינים ויצפנו לקחם בלבבם."

שולמן היה זה שהנגיש לקורא היהודי את ההיסטוריה של הודו, את דתותיה ואת ספרותה. כך לדוגמה, ב"ארץ הקדם" הוא מצטט מתוך "הוודה או השסטרה" (כנראה מהאופנישדות), ומתאר את תורת הברהמינים כדת חדשה שבאה להחליף את הפוליתאיזם הקדום ולהציע במקומו אמונה ש"האלהים אחד הוא, יוצר כל יצורי עולמים, בלי ראשית וכלי תכלית, בלי תֶּאֶר וכלי תמונה, נעלם מעיני כל חי, שליט ומלך המנהיג עולמו בחכמה נפלאה על פי חֻקִּים ומשפטים, אשר אין חליפות למו ולא ישיגום כל בני חלוף."

שולמן גם מביא קטעים מתוך "השיחה הנפלאה", הלא היא הבהגווד־גיטא שהוא קורא לה "זְמֶרֶת זְה" ("גאָטליכער געזאַנג"), "אשר בו למודים רמים ונשגבים על דת ההודים". ואולם, כותב שולמן, בדורות הבאים נשכח הספר, כוהני ברהמה נהפכו ל"נביאי אליל ומורי שקר" והאמונה באל אחד התחלפה בעבודת "אלילים אֵלמים ופסילים מבהילים". ועוד, "מנהגים רבים ורעים אשר לזכרם תסמרנה שערות ראשנו, ותחת כל השמים אין כמוהם לרוע."

מהוודות, לפי הנוסח שפירסם המלומד היהודי־צרפתי יוסף הלוי ביוני 1866 ב"הלבנון", בשם "שביב אור באֶשׁוֹן אפלה", מביא שולמן "שיחה נפלאה בין רב ותלמיד על דבר האלהים (אשר פיהם יקבנו בשם בראמהא)". התלמיד שואל: "מי הוא זה הנותן לאדם בִּינָה? מי הוא זה אשר בכחו תשאף כל הנשמה רוח חיים? מי הוא זה אשר בכחו תראינה העינים ותשמענה הָאָזְנִים?" והמורה יענהו: "הלא הוא אֶזֶן האזנים, שכל השכל, דְּבַר הַדְּבַר, נְשַׁמֵּת הנשמה ועין העינים". שולמן גם מביא פרק ארוך מ"זמרת יה", שהיא לדבריו שירה נפלאה "אשר נספחה אל השיר הנערץ הנודע למשגב בשם מהבהרטאה."

אביא רק כמה שורות מהתרגום, שבו מסופר איך "ישיח אֵל שדי עם אֵיל גבורים הנקרא בשם אָרְדְּשׁוֹנָא וְיַגְלֵל לוֹ תעלומות הודו הנורא, גם צָלֵם דמותו ותכונותיו הנפלאות, ובניבים נְעִלִים והגיונים נשגבים ישא מְשָׁלוֹ וידבר נגידיים כדברים האלה: 'קום אָרְדְּשׁוֹנָא והאזינה רְזִי הרזים! הקשב ובין סתרי עולם! אנכי הוא חי החיים, ואפס כמוני — כל היקום שוכן בקרבי פְּמָרְשֵׁי הרוח בחוג הרקיע — אני מקור החיים, ממני יזלו גליהם, יזלו ויפזזו תחת השמש, וככלותם את תקופתם ישובו אלי וישתפכו את מְקוֹר חַיְתָם — אני אֶבִי העולם ואני אָמו — אני סוד כל הנמצאים.

ויסודם, מולידם, מקימם ומעודדם אף משביתם [...] אני דבר האלהים, בן הברה אחת, מרום ונשא."

ארדשונא מתעלף מרוב הפלאות ולוחש: "אתה אל ראי, עין בעין אראך, עיני הרואות איך המלאכים [...] כך אראה את ברקמא — הה, עיני רואות אותך אל נאור! עיני רואות אותך ברבבות זרועותיך, ברבבות תמונותיך, וברבבות מראות אלהיך, ובכל זאת לא אראה כך ראש, תוך ואחרית — רוח כל היש!"

כעשרים שנה קודם לכן, בכרך הראשון של "דברי ימי עולם" משנת 1867, החיבור ההיסטורי הנפוץ ביותר בעולם היהודי ברבע האחרון של המאה ה-19, וגם במשך עשורים אחר כך, תיאר שולמן את "השירה המהוללת מאד הנודעת בשם בהגאפדג'יטא (שיר אלוהי)", הכוללת גם "שיחה צדדית" — "שמונה עשר שירים נשגבים אשר שר קרישנא אל רדשונא בפני קהל על צבא הלוחמים, והשירים ההם יבררו ויצרפו שאלות עמוקות בפילוסופיא הדתית ולמודים נכבדים בענייני האמונות והדעות."

נחזור לשור, שהפך את "משאת נפש" למדריך בהלכות החיים, ואביא מקצת מדברי הפתיחה של וכמה מכללי ההתנהגות שהספר מציע: "כופו ראשיכם יושבי תבל! הטו און ושמעו תורת תורת אמת וצדק. פל אשר אונים לו ותכונה ברוחו ידע תורת החיים ולקח אמת יכבד. פל היצור פעל אלוה, ואין סקר לעזוז נפלאותיו, תבונתו עולם וחסדו תהום רבה."

אחרי הפתיחה הזאת מובאות אמרות מוסר, לדוגמה: "שמע בני לקול־חקמה, הקשיבה מועצותיה / והצפינם בחדרי לבך! [...] / שימה מתג בשפתיה ומשמר על פיה, ולא יפריעו מליה את שלות רוחך! [...] / יום אתמול עבר ולא ישוב אליה, ומי יודע / אם מחר תחי; לכן הסכן ושלם נא ביום / יום אשר יבואך [...] / לכן עשה פרגע את פעלה, ואל תתמהמה עדי ערב באשר תוכל לעשות בוקר וכל היום. העצלה יולדת חסר ומכאובים, והעבודה והצדק עושר וענג־רב."

הספר של שור לא היה פועל יוצא מהיקסמות מהודו "ערש התרבות" האנושית והמקור הראשוני של "החוכמה", או מהודו "האקזוטית, הרומנטית", ובוודאי לא מהודו "הארית". בהקשר היהודי המשכילי, העניין בהודו — הקדומה והחדשה — כפי שבא לביטוי בספרי היסטוריה פופולריים שכתבו יהודים וגם בעיתונות העברית, בעיקר במזרח אירופה במחצית השנייה של המאה ה-19 ושהסתמכו על ספרות היסטורית פופולרית גרמנית, נבע מהרצון להפריד בין "הדת העממית" והפולחן ההינדואי מצד אחד והפילוסופיה ותורת המוסר הברהמינית (או הבודהיסטית) מצד אחר. ובהשלכה: לעורר את המודעות של המשכיל היהודי להפריד בין הדת העממית היהודית והאידיאל של תורת החיים והמוסר היהודיים כחלק ממוסר אוניברסלי.

כמשכיל אדוק, שור היה גם שמרן פוליטי וחברתי, חסיד של האבסולוטיזם הנאור. לשליט הוא מייעץ: "בְּהִתְרוֹמְמָה לְקִצְיוֹנ־עַם וְלְמוֹשָׁל בְּלְאוּמִים / זְכוֹר הַמְּכַשְׁלָה וְהַנְּכַבְּדוֹת אֲשֶׁר נִחַלְתָּ גַם יַחַד [...] / זְכֹר נָא פִי יְקָרוֹת אֵלֶּה לֹא אֶף לְאֲשֶׁרְךָ / נִחַלְתָּ פִי אִם גַּם לְאֲשֶׁר אֶרֶץ וְיוֹשְׁבֶיהָ."

ולנתינים הוא מייעץ: "כְּבוֹד מְשָׁרְתִים אֲמוֹנַת־רוּחַ וְיִקָּר תִּפְאָרְתָם / עֲנֶנּוּ וּשְׁמוֹעַ מְצֹנָה."

הבחנה דומה בין "תורת חיים" מצד אחד והפולחן מצד אחר נעשתה באותה תקופה גם בהקשר של סין. תורת קונפוציוס, שפרקים ממנה תורגמו כבר בגיליונות "המאסף" בתקס"ט (1808), כשהמתרגם (מגרמנית) מייחס בטעות לקונפוציוס גם מאמרות מהספר "תורת הגדול" שנתחבר בין 435 ל-505 לפנה"ס. גם המשכיל ה"גיאוגרף" שמשון בלוך הלוי מביא בספרו "שבילי עולם" (1822) לקט מאמרות קונפוציאניות, כגון: "החכם עלי חוף תמיד וכסיל אדם בשיבולת המים"; "רק מאדם למוד דעת האדם, וכל הידיעות [ש] לא ממנו תשאב הבל המה אין חפץ במו."

את הוודות ייחס שולמן למקור יהודי: הדברים על תכונות האלוהים גונבו אל חכמי היהודים מאת "חברי היהודים", וכך גם הפקודה הנמרצה לא לחתור לחקור את "רזי אלוה" באה להודים "מארץ העברים". לעומת שולמן, שור לא נזקק לאישור מהסוג הזה לתרגום הטקסט "הברהמיני".

הבחירה של ריקרט בברהמיני כמייצג חוכמה קדומה לא היתה מקרית. דימוי כזה מוכר כבר מהעת העתיקה, ושור הוטעה על ידי "הזיוף" הזה. לפיכך, בלי שהיה מודע לכך, עיבד לעברית כללי מוסר פרוטסטנטיים. ואולם, העובדה ששור לא נרתע מלייחס את הספר לנזיר ברהמיני מלמדת על פתיחות תרבותית ועל תודעת שליחות שביקשה להעשיר את עולמו התרבותי של הקורא היהודי, כולל זה האורתודוקסי.

ואכן, שור נמנה על הקבוצה הגדולה של מתרגמים-מעבדים אוטוידקטיים שמיהרו להנגיש ידע תרבותי לציבור קוראי העברית כדי להרחיב את אופקיהם, ולא סברו ש"חוכמה זרה" מיותרת או מסוכנת. התרומה של הקבוצה הזאת — שאפשר לתאר את חבריה כמשכילים פריפריאליים, כפופולריזטורים או כסוכני ידע להשכלת היהודים בכל התחומים — היא עצומה. דווקא הם הנגישו לקורא העברי נושאים שהמחקר היהודי הקאנוני לא נדרש להם.

נקודת המוצא שלהם היתה שלציבור היהודי יש עניין (וצורך) להכיר את ההיסטוריה של העמים (ההיסטוריה אוניברסלית), ובתוך כך את הודו ואת סין — תרבויות עתיקות יומין שתרמו לאנושות רעיונות והמצאות שונות. ספרי החוכמה הקדומים תוארו כעדות לדורות של פריחה תרבותית ולתפקיד של העילית התרבותית בה. בעיני משכילים יהודים הפילוסופיה היהודית לימדה שאמונה באל אחד וחיים מוסריים היתה נחלה "אוניברסלית". הודו לא היתה בעיניהם אלא ראייה לכך שדת

עממית, כהונה מושחתת ושלטון עריץ הם מרשם מובהק לשקיעה תרבותית ומוסרית כאחת, וגם ראייה לכך שרק פתיחות למערב יכולה לעורר מחדש את "רוח ההשכלה" ואת הקידמה.

כמו הרבה משכילים שהכירו את הספרות האירופית, אפשר שגם שור כתב בעקבות ספר גרמני שהזדמן בדרכו ומצא אותו לרוחו, הוטעה על ידו ולא מצא שום דופי בהצגת "נזיר ברהמיני" כמי שמותר ואף ראוי ללמוד מחוכמתו. בדבבד עשה במקור כבתוך שלו, לא שמר על המבנה שלו — בתי שירה ב-18 חלקים שאותם כינה ריקרט "מדרגות החוכמה" — וקירב אותו לרוח משלי שלמה ובכך שינה את אופיו. בקורפוס של ספרות המוסר והמשלים העברית של המאה ה-19 הספר הנשכח הזה, "משאת נפש", הוא יצירה מקורית ויוצאת דופן.

*הרצאה ביום עיון לכבוד פרופ' שלמה בידרמן

*תודתי לפרופ' לוקס באומן (Lucas Bauman) ממרבורג.